Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET SZEGED

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK
1956. IX. évfolyam 3. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
BÁN IMRE, BARÓTI DEZSŐ, ECKHARDT SÁNDOR,
NAGY PÉTER, TOLNAI GÁBOR

FELELŐS SZERKESZTŐ:
TOLNAI GÁBOR

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1956/3. számának munkatársai:

Tolnai Gábor, az MTA levelező tagja, egyetemi tanár, *Bán Imre* egyetemi docens, az irodalomtudomány kandidátusa (Debrecen), *Albert Zsuzsanna*, a Magyar Rádióhivatal előadója, *W. Petrolay Margit* tanár, Bisztray Gyula ny. egyetemi tanár, *V. Kovács Sándor* tanár, *Hankiss János* ny. egyetemi tanár (Debrecen), *Sükösd Mihály* egyetemi hallgató, *Sipka Sándor* gimnáziumi tanár (Hódmezővásárhely), *Zolnai Béla* ny. egyetemi tanár, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, *Farkas Zoltán* író, *Bánkuti Imre* aspiráns (Szeged), *Draskóczy László*, a Ref. Egyetemes Konvent előadója, *Fenyő István* tanár, *Vág Sándor* ny. gimnáziumi igazgató (Szeged), *Csapodiné Gárdonyi Klára* könyvtáros, *Tálas Géza* tanár, *Albert Gábor* könyvtáros, *Rejtő István* az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa, *Kovács Endre*, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, a történelemtudomány kandidátusa, *Michna Sarolta* egyetemi tanársegéd, *Kovács Győző* aspiráns, *Pirnát Antal*, az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa.

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., PESTI BARNABÁS U. 1

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KOMLOVSZKI TIBOR

2.

Hogy mégis némi gyakorlati hasznod is legyen ebből az írás-beli interwiewből (ezt a szót tartsa meg magának Pónori Thewrewk Emil) a következőket nyilatkoztatom ki:

A leghasználtabb irodalmi műfaj a lyrai költeményeken kivül a váltó, jeles [illegible] társszerzők Guttmann és Eisler és a legnagyobb költő manapság egy önjelölt.

A tér szűke nem engedi, hogy a keleti kérdésről, az l Orionisról, a Btk. 333 §-áról a lét és nem lét nagy kérdéséről és a magánhangzók szerepéről Arany János költeményeiben nyilatkozhassam.

Majd máskor.

Juhász Gyula

[illegible] rendbe irok [illegible] [illegible]nt.

Atlas egykor
és most.

Emléksorok.

Ha én azt irnám, hogy
„Emlékezzél legjobb barátodra"
vagy
„Ismerd meg tenmagadat"
avagy
„A barátság olyan rózsa
A mely nem hervad el soha"
akár csak azt írnám
„Emlékezzél arra, hogy két füled
van és egy orrod,"
vagy
„Ismerd meg a levetett télikabátodat"
avagy
„Ne higyj magyar a németnek
Akármivel hitegetnek,"
azért inkább azt írom, hogy
a csirkepaprikás jó, de a
nyers böftökök ö. m. a f.

* * *
* * *

(Nota bene:
Ennyi csillaggal egy
nyugalmazott altábornagy
sok még a gyönyörű szeszt se
dicsérhetik.)

Juhász Gyula

239
VI.B

TOLNAI GÁBOR

A XX. KONGRESSZUS ÉS AZ IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁS*

Nem először írom le, nem először szólok erről : — amikor a XX. Kongresszus szellemében hadat üzenünk a dogmatizmusnak, gyakran dogmatikusan kezeljük a Kongresszus tanításait magunk is. — Példákat sorakoztathatnék fel különböző cikkekből, gyűléseken elhangzott felszólalásokból. A mi példánk azonban eredezzék az irodalomtörténet területéről. A magam esetét szeretném megemlíteni, az Eötvös Loránd Tudományegyetem ülésszakán, az *Irodalomelmélet és az irodalomtörténet néhány kérdése a XX. Kongresszus után* c. előadásom egyik tulajdonságának felidézésével. Előadásomban a XX. Kongresszus nagy távlatokat nyitó megállapításainak elemzése nyomán, amikor rátértem a konkrét magyar kérdések tárgyalására, egy-két esetben a Kongresszus tételeinek megfelelőit gépiesen kerestem a mi irodalomtörténetírásunkban. A Kongresszus téziseire hazai irodalomtörténeti példákat bőségesen találtam, de nem elemeztem minden esetben kellően : — vajon a hibák, amelyeket a XX. Kongresszus felvetett, egytől egyig alapvető fogyatékosságai-e a mi tudományunknak?

Szeretném éppen ezért felidézni akkori előadásom egy részletét, azt, amit a személyi kultuszról és a citatológiáról mondottam. — Egyébként is előre kell bocsátani, hogy az egyetemi vitán elhangzott előadásomból néhány részletet és fokozottabb mértékben a vitában felmerült kérdések némelyikét, főként azokat, amelyek további megvitatást igényelnek, mostani előadásomban is érinteni fogom.

Példákat idéztem az egyetemi vitán a személyi kultusz káros befolyására, szólottam arról, hogy írtunk mi tanulmányokat, amelyekben több volt a klasszikusoktól vett idézet, mint az eredeti gondolat, a klasszikusok, a Szovjetunió, a népi demokráciák és a mi hazánk vezetőinek szavait variáltuk bennük ; megállapításaikból dogmákat faragtunk, szavaikat történelmünk jelenségeire meghatározó elvül alkalmaztuk, ahelyett, hogy megállapításaik nyomán gondolkoztunk volna, dialektikusan elemezve irodalomtörténetünk jelenségeit. A mi irodalomtörténetírásunk „klasszikus példája" a személyi kultuszra Révai József tanulmányainak folyton folyvást való idézése volt, de elsősorban *csak* a szavainak az idézése. Ő volt a mi citatológiánk legfőbb alanya. Nem lenne érdektelen statisztikát készíteni, hogy Révai kiváló Kölcsey-tanulmányának megállapításait, egy-egy mondatát hányszor idéztük puszta tekintélyi nyomatékul, axiomaszerűen. Révai a XVIII. századvégi és a XIX. század eleji hazai fejlődésben a fejlődésnek három útját jelöli meg. Révai József tanulmánya óta — szinte, mint a népmesékben — történelmünk, irodalomtörténetünk egyéb szakaszaiban is *három utat* analizáltunk, és minden esetben „a hazai viszonyok végtelen elmaradottsága következtében" a harmadik volt a „járható út", a Kazinczy útja. Történelmünkben és irodalomtörténelmünkben Révai tanulmánya óta több esetben, több korszakban is a „Kazinczy féle út" volt a „járható út". De nemcsak a XVIII. század végi — XIX. század eleji három út! Révai „vacuum" terminusa — ahogy Bóka László az egyetemi vitán példákkal is illusztrálta — úgy hatotta át egy ideig a XIX. századvégi irodalmunkat tárgyaló cikkeket, hogy a légüres térben még a kísértetjárásra sem nyílott lehetőség.

A mi munkáinkban is jelen volt Sztálin szava, a műveiből való, szinte kötelezőnek vélt idézetek. De a Sztálin szavait variáló személyi kultusz mellett, volt egy másfajta személyi kultusz is nálunk, nevezhetnénk *többszemélyi kultusz*nak. Cölöpöket vertünk le tanulmányaink építményébe, s ezek a cölöpök nem voltak egyebek, mint Marx, Engels, Lenin, Sztálin, a mi politikai vezetőink, s a mi vezető marxistáink szavai. — Legritkábban Lukács Györgyöt idéztük, akinek súlyos tételei 1949-től szinte ki voltak rekesztve tudományunk hatóköréből. — Konstrukciónkat, munkánk gondolatmenetét a fejlődésnek ebben a szakaszában nem éreztük

* Vitaindító előadásként hangzott el 1956. június 1-én a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete és az Oktatásügyi Minisztérium által rendezett ankéton. A vitáról készült összefoglalót l. „Az Irodalomtörténeti Intézet Hírei" c. rovatban.

hitelesnek, gondolatainkat súlytalanoknak véltük, szinte attól aggódtunk, hogy elragadja az akkor még alig létezett viták dagálya és apálya, ha nem láncoljuk klasszikusaink, vezetőink gondolatainak cölöpéhez. Kell-e mondani, hogy e *cölöphöz láncolások* háttérbe szorították az önálló gondolatot, pótolták az irodalmi alkotás, az irodalomtörténeti jelenség közvetlen elemzését. Érdemes volna statisztikát készíteni folyóirataink, monográfiáink névmutatóiból. Szúrópróba alapján állítom, hogy klasszikusainktól, vezetőinktől vett idézetek viszonylag nagyobb számúak a névmutatókban, mint a kor egyes íróira, vagy a korszakkal foglalkozó kutatók műveire való hivatkozások. Tudok olyan esetről is, hogy fiatal kritikus klasszikusokra, vezetőinkre való hivatkozások „nem megfelelő száma" alapján minősített irodalomtörténeti tanulmányt a marxizmus tekintetében hiányosnak.

Az imént elmondottakat vetettem fel többek között emlegetett előadásomban, a személyi kultusz és a citatológia problémájával kapcsolatban. — De vajon jellemző, középponti kérdése-e irodalomtörténetírásunknak a személyi kultusz és a citatológia? — Marxista—leninista irodalomtörténetírásunk kezdetén — miért is rónánk ezt fel ma — persze bőségesen jelen volt mind a kettő. De azt se felejtsük el, hogy első időben a klasszikusokra való hivatkozás jelentős állásfoglalást, közeledést jelentett polgári gyökerű tudósaink részéről a marxizmushoz. Későbbi tanulmányainkban, könyveinkben is volt szerepe, hiszen hivatkozásaim példákkal illusztrálhatók, a magam tanulmányaiból vett példákkal is. De irodalomtörténetírásunk utóbbi esztendőiben a citatológia mindjobban csökkent.

Fokozottabb mértékben kell hangsúlyoznunk a személyi kultusz tövéről fakadó nagy fogyatékosságot, a dogmatizmust. A dogmatizmus kezdettől fogva jellemző vonása marxista irodalomtörténetírásunknak és csak mostanában, az utolsó esztendőben kezdünk belőle kilábalni. Nem kell különösebben hangsúlyozni — amit a Kongresszus részletesen kifejtett — hogy a dogmatizmus elterjedésének fő oka a Sztálin személye körül és maga Sztálin által támogatott személyi kultuszra megy vissza. Arról sem szükséges részletesen szólni, hogy miként a személyi kultusz ellenkezik a marxizmus—leninizmus szellemével, a személyi kultuszból származó dogmatizmus ugyancsak nem azonos, ellenkezőleg szembenáll a marxista—leninista ideológia szellemében dolgozó tudományokkal, az önálló, az alkotó tudományos kutatás szellemével. Irodalomtörténetírásunk marxista megújhodása abban az időben vette kezdetét, amikor a személyi kultusz és a dogmatizmus már uralmon volt. Így csak természetes, hogy irodalomtörténetünk első marxista értékelései merev, dogmatikus nézetekkel telítődtek. Az *Irodalomtörténet* című folyóirat átszervezés utáni első számai dogmatikus magyarázatokat tartalmaztak. Irodalomtörténészeink úgy vélték, hogy egyik napról a másikra megalkotható a magyar marxista irodalomtudomány. Idézgették klasszikusainkat, valamint a szovjet irodalomtudomány képviselőinek alkotásait, és saját „marxista voltuk" igazolására minden alkalmat megragadtak arra, hogy a felszabadulás előtti irodalomtörténetírásunk alkotásairól szinte az új gazdag modorában fölényesen, gyakran a gúny hangján nyilatkozzanak. Ma már ez történelem, de ahhoz, hogy gyökeresen kiküszöböljük hibáinkat, nem árt az emlékidézés. Klaniczay Tibor, midőn 1949-ben a *régi magyar irodalom és a folklore* kérdéseit elemzi, vissza-visszatér Horváth János elméletének fölényes bírálatára, anélkül, hogy egy szót is ejtene Horváth János életművének jelentőségéről. Nem másként jártam el magam sem, Horváth János „Reformáció jegyében" című művét bírálva. Ugyanebbe a kérdéscsoportba tartozik nekünk öregebbeknek a viszonya saját felszabadulás előtti munkásságunkhoz. Nagy általánosságban az volt a jellemző, hogy korábbi munkásságunkat visszautasítottuk. Waldapfel József például 1945 előtti jelentős munkásságát — amelynek eredményei kitörölhetetlenek irodalomtörténetírásunk anyagából — többnyire kézlegyintéssel szokta elintézni. De van olyan példa is, a Kardos Tiboré, aki nem szívesen veszi revízió alá régi munkásságát, sőt a nézete az — aligha helytálló nézet —, hogy a szellemtörténet kisebb kárt tett irodalomtörténetünkben, mint a pozitivizmus. Az öregebb irodalomtörténészek közül Waldapfel József volt egyike az elsőknek, aki néhány évvel a felszabadulás után katedrára került. Így az ő feladata volt megtenni az első lépéseket irodalomtörténetünk marxista értékelése terén, az oktatásban és vele párhuzamosan a kutatásban. Ezzel a kezdeményező érdemmel függ össze, hogy az úttörő munkálatok során dogmatikus megoldásokat hajtott végre. A referátumíró számára a protokoll azt hozza magával, hogy nézzen körül minél jobban a saját házatáján. Az Akadémia 1953-ban megtartott nagygyűlésén Kardos Tibor *A magyar humanizmus kérdései* című előadásához tett felszólalásom jellegzetes példája volt az általánosságban bíráló dogmatikus eljárásnak. Kardos Tibornak a vitára adott válasza sem volt mentes a dogmatizmustól. A felszólalásokra válaszolva, saját nézeteink védelmében, a vele vitatkozók felfogásának nem marxista voltát igyekezett bizonyítani.

A dogmatizmus súlyos akadálya volt a helyes marxista vitaszellem kialakulásának is. Évek óta hangsúlyozzuk, tanácskozótermeinkben is olvashattunk ilyen feliratokat: — nem fejlődhetik a tudomány viták nélkül! — De hiába vallottuk a helyes marxista álláspontot, vitáink kibontakozását gátolta a dogmatizmus, a személyi kultusz és a személyi kultusszal

együttjáró tényezők. Régebben általános panasz volt, hogy vitáink nem hoznak eredményt; egymás mellett, egymással párhuzamosan elhangzó, de nem egymással vitatkozó felszólalásoknak voltunk tanúi. Ebben az időben azt vártuk, hogy vitáinkat határozatok döntsék el, vagy legalábbis több évtizedes múlttal rendelkező marxistáinktól reméltük a felmerülő kérdésekben a döntő véleményalkotást. Ezeket a vitákat nem az elvek magunk közti tisztázása, hanem a tekintélyek döntötték el. A személyi kultusszal összefonódó dogmatizmus csaknem áthághatatlan gátja lett a személyeskedéstől mentes, elvi síkon, a tényekre, a történelmi valóságra és az igazságra építő vitaszellemnek. A vita, a bírálat területén még ma is két helytelen gyakorlat ellen kell harcolni. Az egyik a bírálattól való tartózkodás megszüntetése, olyan légkör megteremtésével, ami fölébe tud emelkedni a vitáinkat ugyancsak akadályozó hiúságnak. Vitáink másik, helytelen gyakorlata az alaptalan, felületes, támadó bírálat, a fölényeskedő vitastílus, a valóságos hibák híján hibákat kereső és hibákat belemagyarázó módszer.

A dogmatizmus területére tartozik, néhány fogalomnak egyoldalú, skolasztikus használata. Ilyen egyebek között a *haladó író* és magának a *haladás*nak a fogalma. Új irodalomtörténetírásunk kezdeti időszakában lelkesedéssel kezdtük elemezni múltunk forradalmi jelenségeit és irányait, amelyeket a felszabadulás előtti hivatalos tudomány elhallgatott, meghamisított, vagy lekicsinyelt. Ugyanekkor mi is elhallgattuk, nem egy esetben lebecsültük azokat a múltbeli értékeinket, amelyek demokratikus jellegűek ugyan, de történelmi szempontból nem a leghaladóbb társadalmi követeléseket képviselték. Úgy tűnhetik, hogy e helytelen gyakorlaton már régen túl vagyunk. Hiszen nem ma, évek óta hangsúlyozzuk, hogy irodalmunk fejlődését nemcsak a nagy forradalmi költők, írók és irányok teszik ki, hanem részei a fejlődésnek az ellentmondásos írók és irodalmi alkotások is, az irodalomtörténet egésze, a maga dialektikus egységében. És mégis — bizonyára irodalomtörténeti elemzéseink hiányosságaival magyarázandó — hogy hallgatóinkban irodalmi múltunk nem minden tekintetben a maga egységében él. Vizsgákon, a régi irodalomból az eretnekmozgalmakat hangsúlyozzák elsősorban, s egy Pázmány-típusú íróval szemben tehetetlenek. A XX. századi irodalomból Babits Mihály és Kosztolányi Dezső munkásságát — elégedjünk meg a példákkal — nem tudják megfelelően értékelni. Mert mi nem elemeztük eddig megfelelően, publikációinkban Pázmány Péternek, Babits Mihálynak és Kosztolányi Dezsőnek ellentmondásos, csak dogmatizmustól mentesen magyarázható vonásait, alkotásait. Pázmányról, Babitsról és Kosztolányiról az egyetemen tartottunk és tartunk előadásokat, de a nyomtatott publikációtól tartózkodunk. Mondjuk meg nyíltan, bennünket, irodalomtörténészeket terhel a felelősség azért, hogy a felszabadulás óta Babits kötet nem látott napvilágot és ennek következtében Babits művei csaknem az illegális olvasmány hatását keltik a fiatalságban. Kosztolányi válogatott verseinek gyűjteménye a közelmúltban megjelent ugyan, de marxista igényű Kosztolányi tanulmány híján ez a válogatás sem képes szocialista kultúránkba beépíteni, hagyományaink részévé tenni Kosztolányi költészetét.

Az irodalom fejlődésének dogmatikus „átpolitizálása" és ezáltal a rendkívül sokoldalúnak, az írói alkotásnak leegyszerűsítése jellegzetes tulajdonsága volt irodalomtörténetírásunknak. Eddig csupán az öregebb irodalomtörténészeket idéztem. De magátólértetődő, hogy a dogmatizmus korántsem csak az öregebb irodalomtörténészek tulajdonsága. A fiatal Garamvölgyi József Juhász Gyulának a forradalom idejében írt politikai cikkein keresztül közeledett a költőhöz. A régebbi irodalomtörténészek közül Bóka László a Magyar Klasszikusok kötet elé írt bevezetésében elsősorban és szinte minden egyebet mellőzve a „politikus Juhász Gyulát" hangsúlyozta. Nem másként analizálta Kardos László ugyancsak a Magyar Klasszikusokhoz készített bevezetésében Tóth Árpád költészetét. Komlós Aladár Vajda monográfiájában a költő politikai műveinek elemzésekor szinte megfeledkezett a nagy költőről, s szerelmi lírájában olyan politikai vonásokat fedezett fel, amelyek ma már a szerzőben is bizonyára mosolyt keltenek.

A példákat folytathatnám. A haladó író és a haladás fogalmának ilyenszerű leegyszerűsítése, a haladás esztétikai kritériumainak mellőzése, s a haladás fogalmának többnyire a politikai állásfoglalással történő azonosítása mellett — amire az említett példák többsége rávilágít, — mindössze még egy kérdésre utaljunk: a realizmus, a realista módszer dogmatizálásának a kérdésére. A tavalyi realizmus vitáig, a realizmus, a realista módszer éppúgy fetisizálódott munkásságunkban, épp olyan skolasztikus magyarázatoknak vált anyagává, mint a haladó költészet, a haladó irodalom fogalma. A fiatal Jókai kutató Nagy Miklós azzal vélte bizonyítani Jókai nagyságát, hogy a *Fekete gyémántok* elé írt bevezetésében realista sajátosságokat tulajdonított az írónak. Irodalomtörténetírásunknak dogmatikus légkörét semmi sem jellemezheti jobban, mint az a körülmény, hogy Barta Jánost viszont, aki tiszteletreméltó bátorsággal nem egyszer ellenvéleményt képviselt a realizmus dogmatikus értelmezésével szemben, érdembeli vita nélkül antimarxista álláspont képviselőjének nyilvánítottuk.

Irodalomtörténetírásunk dogmatizmusára persze nemcsak ez a néhány példa jellemző. Idézhetnénk még, akár az idézettekhez hasonló, akár más típusú nézeteket. Az eddigi példák is gondolom elegendőek annak a következtetésnek a levonására, hogy a dogmatizmus nyomában az elméleti kérdésekkel való önálló foglalkozás háttérbe szorult irodalomtudományunk fejlődésének e szakaszában, s a Marx által hangsúlyozott alapvonása a materializmusnak, a „szabad mozgás az anyagban" szinte lehetetlenné vált. Megnyilatkozásainkban dogmatikusan szóltunk az irodalomról, mint a társadalmi tudat formájáról, az irodalmi művek társadalmi funkciójáról, a realizmusról, a szocialista realizmusról, a tipikusságról, a cselekményről, a kompozícióról, a stílusról és mindazokról a problémákról, amelyeket az irodalomelmélet, a marxista esztétika alapelveiként klasszikusainkból kielemzett. Ha kimondva nem is, de öntudatlanul bennünk is ott élt az a tudat, amit a Pravda kongresszus utáni szerkesztőségi cikke megállapított : — úgy véltük, az elméletet fejleszteni, előrelendíteni, eredetit és újat mondani csakis egyeseknek lehetséges, az összes többieknek pedig népszerűsíteni kell az egyesek gondolatait, variálniok kell megfogalmazásait.

Most, hónapokkal a XX. Kongresszus után kíséreljük meg leszögezni, melyek azok a tanulságok, feladatok, amelyek — nem elkülönülve a többi társadalomtudománytól — az irodalomtörténészek számára levonandók, kijelölendők. Néhány kapcsolódó kérdéssel együtt a feladatok nagy vonásokban a következők : 1. *A dogmatizmus elleni harc*, 2. *az elméletileg megalapozott, alkotó tudományos munka* és 3. *a lenini normák visszaállítása.*

Mit jelent alkotó módón művelni a tudományt? Körülbelül egyet jelent a dogmatizmus elleni harccal. De éppen magyar viszonylatban figyelnünk kell e kérdés helyes értelmezésére. Lényeges a különbség, illetőleg lényeges különbséget kell tennünk a szovjetunióbeli és a magyarországi dogmatizmus elleni harc módszerei között. Míg a Szovjetunióban ezek a problémák a marxizmus—leninizmuson belül merülnek fel — Fogarasi Béla figyelmeztetett nemrég erre, — addig nálunk, ahol még nem hatotta át a marxizmus—leninizmus tudományosságunk egészét, a dogmatizmus elleni harcot össze kell kapcsolni a burzsoá nézetek elleni harccal. Hiszen a Kongresszus nem igazolt semminemű burzsoá nézetet, illetőleg tudományos munkákat, még azáltal sem, hogyha korábban helytelenül, dogmatikus módszerekkel harcoltunk a burzsoá nézetek és tudományos munkák ellen. Meg kell tanulnunk — nem egyszerű feladat gyakorlatban megvalósítani —, hogy burzsoá nézetekkel szemben ugyanúgy, mint minden más nézettel szemben, nem lehet eredményes a dogmatikus módszerekkel folytatott harc.

A Kongresszus után előttünk álló feladatok felsorakoztatásakor nézzük közelebbről a lenini normákhoz való visszatérés kérdését. Az egyetemi vitán Waldapfel József vetette fel ezt a legélesebben. A felszólalásokra adott válaszomban megemlítettem, hogy a lenini normáktól való elkanyarodást mi sem bizonyítja jobban, mint az a példa, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1954-ben kiadta Mejlah *Lenin és az orosz irodalom kérdései* című monográfiáját. De Mejlah monográfiájáról tudomásom szerint mind a mai napig egyetlen ismertetés sem jelent meg, tudományos folyóiratban határozottan állíthatom, hogy egy sem. A példa megvilágító és elgondolkoztató!

A lenini normákhoz való visszatérés kérdését legalább egy példán keresztül kíséreljük meg konkréten megközelíteni. Fogarasi Béla a *Magyar Tudomány* című folyóirat most megjelent első számában cikket írt. Cikkében többek között kifejti, hogy a dialektika Sztálin féle tárgyalása egyes fontos kérdésekben ellentétben áll a lenini értelmezéssel. Sztálin szerint a *fejlődés* —marxista irodalomtörténetírásunk alapvető elve lett, de nem másként a történetírásé — *az ellentétek harca.* Sztálin megfogalmazása a kérdés bizonyos értelmű leegyszerűsítése, míg Lenine sokoldalúbb, körültekintőbb. Lenin, a *fejlődést — az ellentétek egységében és harcában* ismerte fel. Fogarasi nem elégszik meg az eddigiek megállapításával, hanem szól arról is, hogy Sztálin Lenintől azt veszi át és Lenint úgy idézi, ami és ahogy az ő felfogásának megfelel : „A fejlődés az ellentétek harca" (Sztálin idézet). Leninnél ezt a mondatot a következő mondat előzi meg : „A világban végbemenő minden folyamat *önmozgásában*, spontán fejlődésében, eleven életében való megismerésének az a feltétele, hogy mint ellentétek egységét ismerjük meg". E mondat alapján — fejtegeti Fogarasi — világossá válik, hogy Lenin az ellentétek „harcáról", mint az *ellentétek egységének megnyilvánulási formájáról* beszél. Arról is szól még Fogarasi, hogy a személyi kultusz káros hatását mutatja, hogy Sztálin egyoldalú állásfoglalása következtében a filozófiai irodalomban hosszú évekig csak az ellentétek harcának „törvénye" szerepelt, az *ellentétek egysége*, mint kifejezés is eltűnt! Miért szűkítette le Sztálin az ellentét dialektikus felfogását az ellentétek „harcára"? Nyilvánvalóan azért, mert ezzel filozófiai alátámasztást igyekezett teremteni az osztályharc téves felfogásához, ami szerinte a szocializmus és a szocializmus felé haladó országok viszonyai között állandóan fokozódik.

Fogarasi Béla fontos megfigyelése során elsősorban filozófusként vonja le megfigyelésének következtetéseit, megállapítva, hogy — az ellentétek dialektikus egységének kérdése a materialista dialektika kulcskérdése. — De kérdezem : — nem kell-e nekünk irodalomtörté-

nészeknek is levonni e fontos megállapítás nyomán a magunk következtetéseit? — Azt hiszem feltétlenül és minél sürgősebben. Nem lehet most feladatunk, hogy a fejlődés Lenin féle helyes, sokrétű elemzését irodalmunk fejlődésének akárcsak egy kisebb szakaszára vagy egy írójára alkalmazzuk. Elégedjünk meg néhány kérdés felvetésével. Nem nyitja-e meg Lenin tétele irodalomtörténetünk nem egy problematikus alakja valósághűbb értékelésének útját, mint pl. a Pázmányét? És nem juthatunk-e közelebb Zrínyi Miklósnak, vagy akár Rákóczinak a költőnek és az írónak jobb megértéséhez, ha Lenin nyomdokain járunk? Vagy a két világháború közti irodalmunk értékelése is mennyivel egyszerűbb és hitelesebben történt volna Lenin fogalmazásának szem előtt tartásával. És végül: mennyi vulgarizálástól, dogmatikus leegyszerűsítéstől szabadultunk volna meg munkánk során, hogyha az ellentétek harca helyett a sokoldalú alaptörvényt, az ellentétek egységét és harcát tartjuk szemünk előtt a múltban?!

Az eddigiek — úgy vélem — eléggé megvilágítják, hogy a lenini normákhoz való visszatérés nemcsak a pártéletben, hanem az irodalomtörténeti kutatásban is középponti kérdés; módot nyújt a fejlődés sokoldalú elemzésére, a valóság helyes marxista megközelítésére, az irodalomnak belső természete szerinti értékelésére.

A lenini normákhoz való visszatérésnek egyet kell jelenteni számunkra az elméleti színvonal emelésével. Szögezzük le mindenekelőtt, hogy elméleti munkánk gyöngesége maga is nagymértékben a dogmatizmusra megy vissza, mivel nem lehet alkotó elméleti munkát végezni, hogyha a skolasztikus kommentálások és magyarázgatások légköre uralkodik. Ki állíthatja, hogy irodalomtörténészeink körében az elméleti érdeklődés hiányoznék. Hiszen már a realizmus vitán, maguk a referátumok is — köztük az enyém is — felvetett nem egy a dogmatikus felfogás bástyáját döngető elméleti kérdést. A realizmus vita a maga egészében, tanulságaiban nem mindennapi lendítő erőt sugárzott irodalomtörténetírásunk elméleti érdeklődése növekedéséhez. A dogmatizmusból kiszabadulni akaró fejlődés további lépést tett *az egyetemi irodalomtörténeti tankönyv* tervezetét tárgyaló szegedi vitán. További lépést jelentett — élő irodalmunk eleven problémáiba nyúlva — a pártosság vita. És említsük meg, hogy májusban Sárospatakon tartott vita a barokkról, az elméleti érdeklődés terén való további előrehaladáson belül, fontos lépést jelent a provincializmus elleni harc terén is. Irodalomtörténészeink a legújabb nyugati barokk kutatások ismeretében bátran és magas szinten tettek kísérletet a barokk marxista értelmezésére. Mindezek a viták azt jelzik, hogy elérkeztünk az elméleti kérdések felvetéséhez, s igyekszünk megteremteni a begyökeredzett, dogmává vált álláspontokkal szembeni érvelések tudományos légkörét.

Folytassuk mondanivalónkat azzal, hogy az elméleti megalapozottság alapvető követelményei közé tartozik a marxista irodalomelmélet egy sor megoldatlan kérdésének a megvizsgálása, kezdve — külföldi vendégeink vetették fel ezt a realizmus kongresszuson — az irodalomelméleti terminológia tisztázásától. A realizmus vita megmutatta számunkra, hogy sokoldalú elemzés nélkül nem lehet sematizmustól mentesen megoldani az elméleti kérdéseket. És kérdezem: a marxista irodalomelmélet területén hány kérdésről mondhatjuk el, hogy megnyugtató és végleges magyarázattal rendelkezünk?! A stílus- és a műfaj-elmélet egész sora várja a sokfelé tekintő magyarázatokat. Megoldatlan feladat — hogy néhányra utaljunk — a sárospataki kezdeményezés után is a barokk problémája, egy nagy ugrást téve a naturalizmus marxista értelmezése és magyarországi útja, az expresszionizmusé, vagy ha tetszik a szürrealizmusé. Ezeknek a kérdéseknek alapos vizsgálatát, a társadalmi elemzéssel összefüggő megnyugtató stílusanalízisét mindmáig nem végeztük fel. A stíluskérdéseken túl, máig csak emlegettük, de nem láttunk hozzá olyan kérdés feldolgozásához — noha a Szovjetunióban már a XX. Kongresszus előtt történtek ilyen irányú kezdeményezések —, mint az irodalom nemzeti sajátosságainak kérdése. Egy mástípusú kérdést említve, csak beszéltünk róla a realizmus vitán, a kérdés égető megoldásának szükségességét sürgettük, de azóta sem boncoltuk, a lírai realizmus kérdését. Fel sem merült bennünk, hogy megvizsgáljuk annak a műfajnak a szocializmus világában való helyzetét, amely irodalmunk hosszú századain keresztül vezető műfaj volt, a lírai költészetét. A megoldandó kérdéseket sorakoztathatnánk tovább. Ilyen többek között a népiesség marxista értelmezése, amiről a Szovjetunióban már jelentős viták folytak ugyancsak a XX. Kongresszus előtt. Nem kisebb jelentőségű sürgős feladat egy sor irodalmi műfaj kérdésének egyszerű leíró, marxista igényű magyarázata. Nem válogatva és nem jelezve sorrendet a felvetett és a fel nem vetett kérdések között, az irodalomelmélet alapkérdései szempontjából talán legsürgősebb: a stílustörténet és a műfajtörténet kérdéseinek a kidolgozása.

A feladatok nagyszámúak és rendkívül bonyolultak. De éppen azért, mert nagyszámúak, bonyolultak és sokrétűek, sürgősek és elodázhatatlanok is. Az elméleti kérdések megoldása, nem választva el az önálló irodalomelméleti kérdésektől, aligha szakosítható irodalomelméleti specialistákra. Az elméleti kérdések megoldása az egyes szakemberek történeti érdeklődése szerint, feladata minden egyes irodalomtörténésznek. Persze, ezzel nem szeretném azt állítani,

hogy az irodalomelméletnek ne legyenek specialistái, de ingatag talajra épít az az elméleti ember, aki nem rendelkezik széles irodalomtörténeti ismeretekkel, nem másként, mint az elméleti kérdések terén fogyatékos irodalomtörténész.

A feladatok megoldása előtt nem mindennapi nehézségek tornyosulnak. Egyetértek Bóka Lászlóval, aki az egyetemi vitán az elméleti munka megkezdésének nehézségeit az új magyar irodalomtörténész nemzedék, a fiatalok esetében a következőkben látja: más művészeti ágak ismeretének hiánya, a magyar irodalmon kívül egyéb irodalmak eredeti nyelven való, forrásszerű ismeretének ugyancsak a hiánya. És végül — ez nem általános hiány a fiataloknál — egynél több korszaknak, valamint az élő irodalom eleven problémáinak az ismerete. Néhány más könnyen áthidalható nehézség: az irodalomtörténészeknek az esztétikusokkal, — nevén nevezve a gyermeket — a Lukács tanítványokkal való együttműködésének a hiánya. Ma az a helyzet, hogy a Lukács tanítványok munkáiról ritkán olvashatunk irodalomtörténészbírálatot, ahogy megfordítva hasonlóan nem. Végül: — egyenes következménye volt ez a dogmatikus esztendőknek — Lukács György művei nem szívódtak fel kellően munkásságunkban. Vannak, akik Lukács dogmatizmustól tartanak. Megvallom én nem tartok és egyikünknek sem kell tartani Lukács dogmatizmustól. Sajátítsuk el, dolgozzuk fel életművének eredményeit, az ő eredményei és fejlődésében is példamutató pályája nem dogmatizmusra nevel. Életműve az antidogmatizmusnak egyenes jelképe, gondolkozása, önálló alkotó gondolkozásra kell hogy neveljen bennünket. Műve éppen arra lehet példa, hogy tovább fejlesszük az elméletet, az alkotó tudományosság szellemében. Rajtunk áll, hogy Lukács műve dogmatikus anyag, a személyi kultusz tárgya, vagy pedig munkásságunk megtermékenyítőjévé válik-e vagy sem!

Bármilyen súlyosak is a nehézségek, ezek a nehézségek nem áthidalhatatlanok. Hiszen, amikor munkásságunk elméleti színvonalának emeléséről, önálló, alkotó tudományos munka szükségességéről szólunk, akkor tesszük ezt, midőn irodalomtörténészeink, öregek és fiatalok érdeklődése egyaránt áttörte a dogmatikus, a színvonaltalan önállótlanság korlátait. Jegyezzük meg azt is, hogy egyetemi előadásokban, az élő irodalom vitái során — ma már az irodalomtörténészek egy részének részvételével, — valamint jegyzetekben, forrnak, alakulnak a marxista irodalomelmélet kérdéseinek a megoldásai. Példának csak egy névre utalok, — bár jól tudom, hogy egy név kiemelése igazságtalan — Koczkás Sándor már az egyetemi vitán szinte teljesen kidolgozva ismertetett több elméleti magyarázatot, így komoly színvonalas elemzést adott a tipikusságról, s beszélt, nem kevésbé megalapozottan mai líránk elméleti kérdéseiről.

A most elmondottakhoz közvetlenül kapcsolódik — beszéljünk végre erről is — irodalomtörténetírásunk nemzetközi tekintélyének kérdése. Közelítsük meg a problémát egy kisebb kanyarodóval. Egy fiatal író, nemrég cikket írt arról — megdöbbentő még idézni is —, hogy ne kívánják meg íróinktól, hogy több nyelven olvassanak, fordítsák le számukra a világirodalom kiemelkedő alkotásait. Mi azon szerencsés népek közé tartozunk, akiknek nyelvére a világirodalom klasszikusai és élő nagy képviselői kitűnő fordításokban állnak rendelkezésre. És mégis lehetséges-e, hogy egy író ne olvasson idegen nyelven? Lehetséges-e ez az író egyéni fejlődése szempontjából? Ritka jelenség irodalomtörténetünk során az olyan író, aki ne szívta volna magába közvetlenül, saját olvasmányai alapján a klasszikus és az egykorú világirodalom alkotásait, eszmeiségét, stíluseredményeit. A provincializmus veszélye súlyos kérdése élő irodalmunknak — de most ne erről szóljunk —, hasonló betegsége, ha nem is gyógyíthatatlan betegsége irodalomtörténetírásunknak is. (Jegyezzük meg zárójelben, hogy a provincializmus persze nem szűkíthető le nyelvi kérdéssé.) Az öregebb irodalomtörténészeken mérhetők le leginkább e betegség krónikussá váló tünetei. Mi, akik ifjúságunkban rendszeresen olvastuk a külföldi irodalmi és irodalomtörténeti folyóiratokat, az elmúlt években csaknem elszakadtunk a hazánkon kívüli irodalomtörténeti eredmények szemmeltartásától. A legutóbbi esztendőben döbbentünk csak rá ennek a helyzetnek tarthatatlanságára. Mintha megfeledkeztünk volna a közelmúltig arról is, hogy a marxista irodalomtörténész munkájához hozzátartozik a materializmus és az idealizmus között folyó nemzetközi világnézeti harcban való aktív részvétel. Igen ritka eset volt az elmúlt időszakban, hogyha tudományos alapossággal reagáltunk nyugati irodalomtörténeti monográfiákra, nyilatkozataink a nyugati irodalomtörténeti munkákról többnyire általánosságban mozogtak. Kell-e mondanunk, hogy a kapitalista országok irodalomtörténeti munkásságában való tájékozódásunkat — akármennyire fontos, hogy van és kell is hogy legyen — nem elégítheti ki az *Irodalmi Figyelő* tájékoztatása, mint ahogy nem lehet elegendő a szovjet irodalomtudomány eredményeinek, valamint a népi demokratikus országok publikációinak dokumentációkon keresztüli tanulmányozása sem. Legjobb tanítványaim számára újabban — sajnos csak újabban — a következő távlati tervet szoktam kijelölni: ha oroszul már tud, meg kell tanulnia egy nyugati nyelvet, a nyugati nyelv után pedig egy szomszéd nép nyelvét. (A nyugati és a szomszéd nép nyelvének kiválasztása tudományos érdeklődése szerint határozandó meg.) Gyergyai Albert az

egyetemi vitán helyesen vetette fel, hogy a békés egymásmellett élés, valamint a szocializmus parlamenti úton való megvalósítása, új nagy feladatokat ró irodalomtörténészeinkre. Ez a feladat, ha a belső szükséglet eddig nem is kötelezett bennünket, határozottan megkívánja a provincializmus felszámolását. Az öregebb irodalomtörténészek mutassanak példát; a fiatalok pedig teljes lendülettel, felelősségtudattal lássanak hozzá ilyen irányú hiányaik kiküszöböléséhez, tanulással, olvasással, megint csak tanulással és megint csak olvasással. A magyar irodalomtörténészeket segíti ebben a munkában az utolsó években ismét fellendült hazai világirodalomtörténeti kutatás. De segítségére kell lenni a továbbfejlődésben kormányzatunknak is, visszaállítva fokozatosan — az első lépést mielőbb megtéve — a vidéki egyetemek világirodalmi tanszékeit.

Irodalomtörténetírásunk nemzetközi tekintélyének kérdését vetettem fel és mégis előbb a provincializmusról szóltam. A nemzetközi tekintély korántsem lehet hiúsági kérdése irodalomtörténetírásunknak. Felelősségről van itten szó, mégpedig irodalmunk nagy múltja, nagy értékei iránti felelősségről. Melyik középeurópai nép az, amelynek olyan világirodalmi óriása volna, mint Petőfi és Petőfin kívül nincsen más, több világirodalmi méretű írónk és költőnk?! Irodalmunk nagy alakjainak, világirodalmi értékeinknek külföldi elismertetéséért nem mi tettük eddig a legtöbbet, legalábbis a kezdeményező lépéseket legtöbb esetben nem mi, hanem a Szovjetunió irodalomtörténészei. A most meginduló *Acta Literaria* hasábjain rendszeresen foglalkoznunk kell a nemzetközi nyilvánosság előtt a magyar irodalom nagyjaival, mégpedig olyan típusú tanulmányokban, amelyeknek megformálása a dogmatikus közelmúlt nyomán fokozott nehézségeket fog jelenteni. A magyar irodalomtörténetírás nemzetközi tekintélyének megszerzését nagymértékben segítik klasszikus íróink alkotásai, szinte csak uszályukba kell szegődnünk, de úgy, hogy a marxizmus—leninizmus módszerével megfelelően bizonyítsuk világirodalmi jelentőségüket. Tekintélyünk megszerzéséhez hozzátartozik azonban az is, hogy foglalkozzunk magas elméleti szinten a világirodalom klasszikusaival, valamint élő nagyjaival, és reagáljunk rendszeresen a külföldi marxista irodalomtörténeti eredményekre — ez is hiánya eddigi irodalomtörténetírásunknak — és foglalkozzunk, vitatkozzunk — nem dogmatikusan vitatkozva — a nyugati polgári eredményekkel. El kell jutnunk mielőbb odáig, hogy az irodalomtörténet általános elméleti kérdéseit a magunk munkaterületén — a magunk munkaterületébe beleértve világirodalmi kérdéseket —, önállóan oldjuk meg. Ilymódon el kell érkeznünk az elmélet általános továbbfejlesztésében való aktív részvételhez.

Nem véletlenül hagytam előadásom végére az irodalomtörténet és az élő magyar irodalom problematikáját. Irodalmi életünkben, a formálódó, alakuló szocialista realista irodalom fejlődésében már 1955-ben nem mindennapi problémák jelentkeztek. Nem óhajtjuk értékelni sem azt a vitát, ami tavaly az *Irodalmi Ujságban* lezajlott, Veres Péternek „Öregek és fiatalok" című cikke nyomán. Annak sincs most helye itt, hogy a XX. Kongresszus után megindult irodalmi vitával kapcsolatban észrevételeket tegyünk. Csupán arról szeretnék szólni mi volt, illetőleg mi az irodalomtörténészek viszonya ezekhez a vitákhoz? Milyen szerepet vállaltunk történelmi és elméleti tudásunkkal az írók elméleti és gyakorlati kérdéseinek kibonyolításában? Bocsássuk előre, hogy úgy a tavalyi, mint az idei vita nemcsak irodalmi kérdés, hiszen az irodalom sohasem csak irodalmi kérdés, hanem politikai kérdés is. De ki tagadhatja, hogy szép lendülettel megindult szocialista irodalmunk kérdései között ne lennének bőven elméleti kérdések is, s vajon az irodalomtörténésznek nincs köze a politikai kérdésekhez? A mi kritikusaink irodalomtörténészeink hangjában az élő irodalmi kérdések kapcsán nem is olyan régen többnyire a leckéztető hang dominált, ami nem segíthette az író fejlődését, a nehézségekből való kibontakozását. A leckéztető, dogmatikus kritika nem segíthet az írónak, inkább arra vezet, hogy elveszítik tájékozódási készségüket, elkedvetlenednek. Az irodalomtörténész feladata pedig éppen az, hogy átadja az élő irodalomnak a múlt hagyományait, tapasztalatait. Írók közül többen nyíltan felvetették ezt a kérdést: „. . . nem segítettek bennünket előbbre", olvashatjuk egy író tollából. — „Miért nem foglalkoznak az irodalomtörténet becses munkája mellett összefüggően és nagy látókörben napjaink irodalmi kérdéseivel is?" — olvashattuk másutt.

Az írók türelmetlenek magukkal szemben. Keresik fejlődésük, további kiteljesedésük útját. Ki tudná jobban, mint mi irodalomtörténészek, hogy az író, az alkotóművész türelmetlensége mindig az igényesség jele, a nagyratörés táplálója. Most nem akarok arról szólni, hogy ebben a türelmetlenségben van valami aggasztó is, ami nem más, mint szocialista realista irodalmunk eddigi eredményeinek a lebecsülése. De nem a nagyratörés jele-e az elégedetlenség, még akkor is, hogyha élesen felvetették: — mit ér az, amit eddig alkottunk? — Az íróknak ez a bizonytalansága ami az elbizonytalanodáshoz vezetett, saját alkotásaikon túl kiterjedt mindarra — s ki az közöttünk, akit ne gyötörtek volna ezek a kérdések?! — amit elmúlt, felszabadult életünkben létrehoztunk, mindarra, amiről egészen a közelmúltig csak megilletődöttséggel tudott a költő, az író, minden becsületes ember szólni.

Irodalomtörténészek és élő irodalom között — minden hasonlat sántít, de a sántító hasonlat is megvilágító erejű — valami *két szomszédvár helyzet* alakult ki. Az irodalomtörténészek — nem tudok más kifejezést használni — haragudtak fiatal irodalmunkra, hogy nem alkotott még olyan nagyot, mint a felszabadulás előtti és régi haladó irodalmunk. Új irodalmunk képviselői pedig, kritikáink, élő irodalmunkkal foglalkozó cikkeink többségéről, már jellemzett tulajdonságai miatt lekezelő kézmozdulattal nyilatkoztak. E helyzeten sürgősen változtatni kell, és most is megállapíthatom azt, miként már korábban nem egy kérdéssel kapcsolatban tettem, hogy a változás, az új egészséges helyzet létrejötte kialakulófélben van. E téren a fiatalok, tanítványaink tettek a legtöbbet. Fiatal marxista irodalomtörténészeink a legutóbbi időben érdemlegesen vetettek fel olyan élő, eleven, új irodalmunk fejlődését konkrétan analizáló kérdéseket, amelyek azt a véleményt támogatják, hogy irodalomtörténet és az élő irodalom *két szomszédvár* viszonyában a változás bekövetkezett, a jég megtört. Irodalomtörténészeink ma már jól tudják, hogy amikor történeti tanulmányozásaik során el kell jutniok a nagy elméleti következtetések levonásához, a legelevenebb elméleti kérdéseket maga az élet, az új irodalom fejlődése, alakulása és nehézségei vetik fel. Még csupán annyit : nélkülözhetetlen, el nem hárítható feladat annak a kölcsönhatásnak a megvalósítása, és teljessé tétele, ami az irodalomtörténészek elméleti jelenléte és az élő irodalom között fenn kell hogy álljon. Az új irodalomtörténész gárda egy részének az élő irodalom jelenségeire figyelő és arra visszhangzó új kritikusi gárdává is kell válnia, akik féltő gonddal segítik irodalmunk fejlődését, történeti és elméleti tudásukkal, irodalmunk múltbeli tapasztalatainak felidézésével támogatják új irodalmunk fejlődését.

Az előttünk levő teendőket dogmatizmustól mentesen megoldani, a dialaktikus és történelmi materializmus szellemében, olyan feladatot jelent, ami csupán hónapok, sőt évek türelmes, íróasztal mellett végzendő és vitákon, nyílt elvi vitákon leszűrt tapasztalatok segítségével oldható meg. Ugyanakkor, amidőn a XX. Kongresszus szellemében türelemről, tervszerű, megfontolt munkáról beszélünk és hangsúlyozzuk, hogy a dogmatizmustól mentes megoldások nem történhetnek egyik napról a másikra, hangsúlyozni kell, hogy a teendők elvégzéséhez tüstént hozzá kell látni. Kishitűek volnánk, hogyha a feladatok megoldását megoldhatatlanoknak tartanánk. Eddigi eredményeinkről az irodalomtörténetírás terén elért jelentős eredményeinkről nem szóltam. Elég legyen arra utalni, hogy új irodalomtörténetírásunk sikerei alapján elérkezett az ideje annak, hogy elkészítsük irodalomtörténetünk nagy négykötetes marxista—leninista szintézisét. Azok az eredmények, amelyek a szintézis létrehozását lehetővé teszik, bizalommal tölthetnek el mindnyájunkat, nemcsak a kézikönyv színvonalas befejezését illetően, hanem arra nézve is, hogy eddigi munkánk fogyatékosságait nem is olyan távoli időben ki tudjuk küszöbölni.

A kommunista tudós tulajdonsága különben is az, hogy nem retten vissza a nehézségektől, mindig képes arra, hogy érettebb álláspontról újraértékelje korábbi eredményeit, mivel tudja jól : — az élenjáró tudomány premisszái közé tartozik, hogy saját magát is dialektikusan kezelje. —